

УДК 378.147

Т.О.Литвиненко,
викладач,
Херсонський
політехнічний
коледж Одеського
національного
політехнічного
університету
Tatyana-litvinenko-
2012@mail.ru

Є. Кравченко,
студент,
Херсонський
політехнічний
коледж Одеського
національного
політехнічного
університету

«НАРОДНА АРХІТЕКТУРА СЕЛА ГЛАДКІВКИ ГОЛОПРИСТАНСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ»

Т.О. Литвиненко, Є. Кравченко.
«Народна архітектура села Гладківка Голопристанського району Херсонської області». У статті досліджуються особливості будівель села Гладківка, аналізуються причинно-наслідкові зв'язки народного будівництва та відображення загального світогляду українців у зовнішньому вигляді народної архітектури. Висвітлюються історичні, етнічні, географічні й соціальні фактори, які створювали передумову формування зовнішнього вигляду будівель села Гладківки.

T.O. Litvinenko, E.Kravchenko.
«National architecture of Kherson's region village Hladkivka»

This article explores features of the buildings of the village Hladkivka. The causal ties with the national type of building and image of general outlook of Ukrainian in architecture, the historical, ethnic, geographical and social factors, which are the reason of forming special image of Hladkivka's buildings are being analyzed

Вступ. Сучасне українське суспільство поступово приходить до усвідомлення цінності національних першоджерел. Розбудова незалежної української держави, яка волею історичної долі стала Батьківщиною для багатьох народів поставила нагальну задачу формування у молоді як любові і поваги до свого народу, своїх національних святинь, свого коріння, так і толерантного ставлення до історії і культури представників інших етносів.

Історія села Гладківка формувалась в умовах тісної взаємодії та взаємного впливу проникнення різних національних культур. Протягом багатьох століть на теренах сучасної Херсонської області пліч-о-пліч проживали українці, поляки, білоруси, росіяни, а в порубіжних землях – татари, молдовани, румуни. У національному портреті сучасної Гладківки присутні українці, росіяни, вірмени, корейці, роми.

Протягом останніх десятиліть суттєво змінився зовнішній вигляд села, спостерігаються тенденції інтернаціоналізації сучасної архітектури, трансформуються естетичні ідеали населення, що знаходять відображення у народній архітектурі села, ідуть у небуття традиційні способи будівництва і народні обряди, що супроводжували процес зведення нових споруд.

Стан найдавніших будівель села Гладківки викликає серйозне занепокоєння. У минуле ідуть не тільки способи зведення будівель, але й зникає цілий пласт історії села. Саме ці явища у житті села спонукали до вивчення народної архітектури села Гладківка.

Матеріал і результати дослідження. Сільські поселення належать до важливих елементів традиційної матеріальної культури українського народу. Народна архітектура Півдня України вивчена у загальних рисах. Проблема вивчення народного житла розглядалася у дослідженнях А. Г. Данилюка, Є.С. Орлова; І. Д. Фатнер. У своїх роботах автори подають типологію сільських поселень, визначають загальні риси народних будівель притаманні народній архітектурі регіону.

В Україні історично склалися три основні соціально-економічні типи сільських поселень: село, хутір, присілок. Село – найпоширеніший тип поселення. Форми сільських поселень українців розвивалися під впливом цілого комплексу факторів:

- особливості географічного середовища (рельєфу місцевості, гідромережі),
- етнічних традицій,
- умов соціально-економічного розвитку,
- господарських занять населення.

Сучасна етнографія визначає такі форми поселень українців:

- безсистемна, пов'язана з народною колонізацією вільних земель;
- рядова, характерною особливістю якої є розташування дворів у ряд і орієнтація їх у одному напрямі;
- кругова, за якої садиби розташовані навколо площі з церквою та кладовищем (відома з 4-3 тис. до н.е. притаманна трипільській культурі);
- ланцюгова, коли селянські двори розташовувались обабіч дороги чи ріки.

Ланцюгово-рядова форма села Гладківка зумовлена історично. Землеробство і скотарство були провідними галузями господарських занять перших поселенців. Саме цей фактор був вирішальним у становленні форми поселення. Село формувалося як об'єднання поступово зростаючих Келегейських хуторів, що були дочірними щодо Голої Пристані. Розростання хуторів у кінці ХІХ – на початку ХХ століття завершилось утворенням села Келегеїв (назва до 1945р.), яке після завершення Великої Вітчизняної війни було перейменовано на село Гладківку (сучасна Гладківка і село Таврійське)[1].

Форму сучасної Гладківки зумовили як фактори умов соціально-економічного розвитку, господарських занять населення, так і генеральне планування розвитку села у ХХ столітті.

Територія села об'єднувала територію 2 сучасних сіл Гладківки і Таврійського, а протяжність поселення складала до 20 кілометрів зі сходу на захід.

Фасади будівель зорієнтовані переважно на захід, оскільки взимку дмуть холодні північно-східні вітри. Така зорієнтованість фасадів зумовлена потребою зберігати тепло, оскільки паливом слугували очерет, солома, курай, висушені стебла соняхів та кукурудзи. У сучасних умовах західна орієнтація фасаду – данина історичні традиції.[3]

Рядове планування села зумовлювалось також «прив'язаністю» до шляху, що з'єднував поселення з Кримським шляхом, орієнтованим на південний схід.

Народне житло сучасної Гладківки в залежності від часу зведення можна умовно поділити на 3 типи:

– каркасні «торчеві» хати та калиб'яні хати (з моменту заснування до 60-х років).

– кам'яні хати, обкладені силікатною цеглою (кінець 60-80 років ХХ століття), що зберігають традиційні форми даху і планування.

– будівлі сучасного типу, які поступово втрачають традиційні форми.

Рисунок 1 – Жила торчева хата

Основним будівельним матеріалом, який використовували жителі Келегейських хуторів, а пізніше і Гладківки, були глина, очерет, хмиз і солома. Досліджені залишки старих будівель вказують на широке використання даних матеріалів. З колод і очерету зводився каркас майбутньої хати, який укріплювався з обох сторін вальками з глини. Укріплення вальків здійснювалось поступово, по мірі висихання нижніх шарів. Після зведення стін проводили «грубу» і «тонку» мазку, яку виконували жінки. При обмазуванні стін «грубою» мазкою широко використовували соломку, яка забезпечувала не тільки збереження форми, але й була добрим ізоляційним матеріалом, який зберігав тепло. Вікна старих будівель були невеликими, оскільки існувала потреба збереження тепла взимку і прохолоди у літні місяці. «Тонка» мазка або «шпаровка»

здійснювалась після висихання «жаркі товстої» мазки. У ході «шпаровки» за допомогою дерев'яних знарядь – гладушок стінам надавалась ідеально рівна поверхня.

Рисунок 2– Груба мазка хати

У залежності від заможності господарів розміри хати були різними – від невеликих хатинок до просторих будинків. Матеріалом для даху слугував переважно очерет, який заготовляли у плавнях урочища Буркути або привозили з берегів озер і озерець, що зустрічались у кучугурах. [3]

Рисунок 3 – Типова торцева хата з двосхилим дахом з очерету

Маленькі хатинки мали переважно двосхилий дах, у якому в'язанки очерету укладались на дерев'яний каркас. Великі будинки мали чотирисхилий дах, також з очерету. Чотирисхилий дах української хати – риса, притаманна народній архітектурі усієї України з певними регіональними відмінностями.

Рисунок 4– Нежила торцева хата з чотирисхилим дахом

У більшості регіонів України дах був переважно солом'яним. Особливістю ж прибережних поселень Нижнього Дніпра є очеретяний дах.

Після зведення стін і завершення даху господаря та її найближчі родичі або сусіди білили стіни. До 30-40 років ХХ століття для біління стін використовували білу глину, яку добували у нашій місцевості. Завдяки цьому будинки мали не тільки привабливий вигляд-поєднання білосніжних стін із золотавим кольором очерету, але й забезпечувалась майже ідеальна гігієна житла.

Рисунок 5 – Залишки побілки на хаті з калибу

Підлога у такому житлі була переважно глинобитною (долівка), яка старанно «шпарувалась» щорічно. А щотижня господарі «віхтювали» долівку – розводили до сметаноподібної маси спеціальну глину – жорству і наносили її за допомогою вологої ганчірки – віхтя на поверхню долівки. Після такої обробки підлога набувала гарного свіжого вигляду.

Крім каркасних будівель у Гладківці представлено будівлі з калибу.

Головний будівельний матеріал – калиб/саман заготовляли до початку

будівельних робіт. Замість для саману складався з глини і соломи. Для якісного виготовлення замісу використовували коня, якого водили по колу поступово підсипаючи у вологу глину солому. За допомогою спеціальних прямокутних дерев'яних форм виготовляли цеглу-сирець, яку висушували на сонці. Коли було завершено виготовлення калибу (для будинку його потрібно до 1000 штук), розпочинали будівництво. Будівництво хати з калибу відбувалось набагато швидше, ніж будівництво «торчової» хати. Та і якість такої будівлі була вищою. Єдиним недоліком хати з калибу було її незахищеність перед опадами. Рясні весняні та осінні дощі могли надмірно зволожити стіни. Тому у кінці 60 років глинобитні будинки почали обкладати силікатною цеглою.

Рисунок 6 – Стіна з калибу

Поява нових будівельних матеріалів, пиляного каменю-черепашнику, цементу, шиферу зумовили нові тенденції у розвитку народної архітектури. Будинки 60-80 років ХХ століття зберігають форму і планування звичних будівель попередніх часів.

Рисунок 7– Типовий будинок 60-80 років ХХ століття

Зберігається традиційна для Голопристанщини 3-4 камерне житло з чотирисхилим дахом. Форма даху повністю повторює дах з очерету, хоча для покриття будівель широко використовується шифер. Унікальною особливістю будівель прибережної Голопристанщини є прикрашання даху зображенням двох голубів, голівки яких зорієнтовані у протилежні сторони.

До голубків схилами даху підбираються або лисиці, або стилізовані змії. Фігурки голубків утворюють тризуб, який мав би бути оберегом житла, прикликати в оселю добро, мир, злагоду. Зображення змії за слов'янською міфологією є не тільки символом води, але і знаком Велеса – бога-покровителя скотарства і торгівлі. У окремих випадках спостерігались зображення коней, відомий символ достатку у Західній Європі та виводку каченят. Інтерпретація цього символу потребує додаткових досліджень. У певних випадках стилізація фігурок голубків замінюється звичайним ромбом або пікою.

Рисунок 8 Обереги на даху будівлі

Нажаль, сучасна архітектура українських сіл взагалі і Гладківки зокрема втрачає самобутні риси традиційного житла. Тому визначення тенденцій архітектурного розвитку та особливостей сучасної архітектури може стати темою нового окремого дослідження.

Опитування старожилів та вивчення наукової літератури дозволяє реконструювати обрядовість у процесі будівництва житла.

Для визначення “чистоти” місця, де буде зведене житло, господар темної ночі насипав купки збіжжя по контуру майбутньої будівлі, там де повинна бути покуть, піч і постіль. Збереглись відомості про засівання місця майбутньої будівлі пшеницею. Якщо купки збіжжя на світанку залишалися цілими, а посіяне зерно давало сходи, вважалось, що місце для майбутнього житла чисте і можна розпочинати будівництво. Придатним вважалось також місце, де лягла худоба.

Майбутні господарі шанобливо ставились до майстрів, від уміння і сумлінності яких залежала якість житла. Виявляючи гостинність, господарі пригощали їх під час закладання будівлі, укладання сволоків, а також по завершенню будівництва.[2]

Під час закладання нової хати у ями, куди ставили колоди, які тримали на собі каркас, клали гроші (щоб не переводились в оселі), вовну (щоб було тепло в домівці), жито (для довголіття і здоров'я).

Зведення нової будівлі було справою трудомісткою, тому до середини 60 років минулого століття у Гладківці зберігалась традиція народних толок. Толока – це добровільна безоплатна праця сусідів, родичів, знайомих на будівництві нового житла. Ця традиція була особливо актуальною після завершення Великої Вітчизняної війни, коли без житла залишилися кожна 5 родина Гладківки. Толокою споруджували житло в першу чергу вдовам з дітьми, чії чоловіки загинули на фронтах. Після завершення робіт влаштовували пригощання. Якщо господарі не мали змоги пригостити учасників толоки, вони самі влаштовували пригощання “в складчину” – кожен приносив ті продукти, які були у його господі. На думку автора, ця традиція має глибоке коріння, яке сягає часів первісно-суспільного ладу. У 60-70 роки ХХ ст. для частування учасників толоки господарі готували святкові страви, запрошуючи для цієї мети майстринь, які славилися умінням готувати. На частування подавали гарячі перші страви, м'ясо, пироги з різною начинкою. Запрошувались також музики і частування переростало в народне гуляння.

Після завершення будівництва хату освячували і влаштовували входи (свято, на яке запрошувались друзі і родичі). Запрошені на входи дарували господарям домашнє начиння. Гість, який вперше відвідував нову оселю мав завітати туди з хлібом або домашньою випічкою, що засвідчувало доброзичливе ставлення до господаря.[4]

Проведені дослідження охоплюють 153 будівель, 80 відсотків з яких є жилими і донині. Це переважно будівлі побудовані на початку або в середині 30 років минулого століття. 9 з вивчених будівель нараховують більше 100 років. Таке протяжне у часі користування житлом зумовлене його незаперечними перевагами. Взимку такі будинки добре зберігають тепло. За свідченнями М.М. Форощука, добре обкладена груба здатна зберігати тепло та обігрівати оселю протягом двох днів.

За умови дефіциту палива така властивість традиційної торцевої хати є не тільки бажаною (забезпечує належний температурний режим), але й економною. Опитані жителі села, які і понині проживають у традиційних будинках зазначають, що влітку їхнє житло приваблює прохолодою.

Зовнішня привабливість сучасних будинків, комфорт, їм притаманний не можуть затьмарити їх суттєвих вад. Для будівництва нового сучасного будинку потрібно близько 1000-1200 одиниць завезеного пиляного каменю-черепашника, близько 2500-3000 шт. цегли для обкладання стін. Камінь є гарним теплопровідником і тому такі будинки погано зберігають тепло взимку і, навпаки, влітку стають нестерпно жаркими (температурний максимум літа 2013 року сягнув $+41^{\circ}\text{C}$). Аби врівноважити температурний режим, доводиться застосовувати додаткове опалення взимку та кондиціонери влітку. З огляду на постійно зростаючі ціни на паливо та електроенергію і низький рівень прибутків населення, таке житло видається дуже дорогим.[4]

Використання ж у процесі сучасного будівництва пінопласту, металопластику, гіпсокартону та інших штучних матеріалів суттєво погіршують вентиляцію приміщень, отже, небезпеку тривалого збереження хвороботворних бактерій, яке веде до підвищення ризику захворювань.

Переваги екологічного житла диктують зростання попиту на природний матеріал за межами нашої держави. Так, заготовлений у плавнях Нижнього Дніпра і підданий первинній обробці очерет експортується малим підприємством с. Геройське нашого району до Данії, Нідерландів, Німеччини, де з цієї сировини виготовляють покрівлі.

Автор вважає, що маючи віковичний досвід використання очерету для будівництва житла і виготовлення покрівлі, жителі Голопристанщини можуть забезпечити не тільки естетичну привабливість свого житла, а і його екологічність.

Висновки. Дослідивши історію заселення Гладківки та вивчивши типологію будівель села, можна зробити наступні висновки:

1. Народна архітектура Гладківки розвивалась у контексті загальних рис народної архітектури Південної України.

2. Ланцюгову форму поселення сучасної Гладківки зумовили господарська діяльність перших поселенців та географічне середовище.

3. Рядове планування села зумовлювалось як історично (наявність «ланцюга» хутірських поселень), так і прив'язаність до важливого кримського шляху, яка не втратила свого значення і нині.

4. Найдавнішим історичним типом житла Гладківки є «торчева» та каляб'яна трикамерна хата з очеретним дахом (дво-і чотирьохсхилим). Традиційна південно-українська хата є досконалим втіленням екологічного житла і має історичну перспективу до розвитку.

5. Елементи традиційної архітектури збереглись у будівлях села 60-70 років (форма даху, наявність лежанок, планування).

6. Зведення нових будівель супроводжувалось певними магічно-обрядовими діями, які мали забезпечити добробут, злагоду і процвітання в родині господарів.

7. Важливим елементом народних традицій колективного співжиття стали толоки, факт існування яких у 60-70 роках минулого століття зафіксовано у спогадах старожилів Гладківки.

Література

1. Каменская, С.В. Голая Пристань (краткий очерк) [Текст] / С.В. Каменская, М.П. Яровая – Голая Пристань, 1995. – 87 с.
2. Данилюк А. Г. Українська хата [Текст] – К.: Наукова думка, 1991. – 243 с.
3. Орлова, Є. С. З історії заселення Херсонщини [Текст] /; Є. С. Орлова, І. Д. Фатнер – Херсон, Наддніпрянська правда, 1983. – 98с.
4. Самойлович, В. П. Народное архитектурное творчество [Текст] – К.: Воля, 1977. – 367 с.